

VILNIŠKIŲ TARMĖS RYTINIŲ PAKRAŠČIŲ TARMINĖ DIFERENCIACIJA

Jolita URBANA VIČIENĖ

Ankstesni tyrinėjimai. Rytiniuose Lietuvos pakraščiuose esančios Švenčionių, Ceikinių, Mielagėnų, Tverėčiaus, Adūtiškio apylinkių šnektos ilgą laiką dialektologų nebuvo tirtamos. Yra ištirtos ir aprašytos tik atskiros vilniškių tarmės rytinės šnektos. Pirmąjį ir išsamų Tverėčiaus šnektos aprašą pateikė J. Otrėbskis studijoje „Wschodniolitewskie narzece twereckie“ (1934). Toliau esančią Liškmenų šnektą tyrė J. Kardelytė (1960). Atskirų šnektų – Strūnaičio, Vidutinės, Adūtiškio, Svirkų, Palūšės ir kt. – aprašus yra sudarę studentai (Krinickaitė, 1974; Volskienė, 1994; Meldziukaitė, 1959; Meškelytė, 1997; Selickaitė, 1993). Rytų aukštaičių tarmių priebalsių kietinimą tyrė Ž. Urbanavičiūtė (1962, 1970, 1971, 1974, 1978).

Pirmieji šio regiono šnektų tekstai buvo paskelbti XX a. pr. 1904 m. E. Volteris išspausdino pakankamai tiksliai fonetiškai užrašytus Tverėčiaus ir Kaitanėnų apylinkių tekstus. Vėliau dalį jų perspausdino J. Endzelynas (1936). Vilniaus krašto lietuvių tautosakos paskelbė J. Balys (1938), A. Bielinis (1928), M. Rudzis (1925) ir kt. Deja, šie tekstai netranskribuoti, fiksuoja tik kai kurias tarmines ypatybes. Transkribuoti įvairių vilniškių šnektų tekstai pateikiami chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“ (1970). Detalių duomenų apie atskiras vilniškių šnektas randama Z. Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijoje“ (1966) ir LKA 2-ame tome (1982). Pastarajame dešimtmetyje pasirodė Ž. Urbanavičiūtės-Markevičienės ir V. Grinaveckio rinkinys „Lietuvių tarmės“ 2–3 t. (1992–1993) bei Ž. Markevičienės knyga „Aukštaičių tarmių tekstai“ (1999), kuriuose publikuojami smulkia fonetine transkripcija užrašyti tekstai ir iš pakraščių vilniškių šnektų.

Kadangi vilniškių tarmė itin susiskaidžiusi, vis dar atsiranda mažai ištirtų šnektų. Ypač menkai aprašytos bk balsius *ė*, *o* diftongizuojančios šnektos, esančios aplink Adūtiškį. Dialektologijos veikaluose apsiribojama lakonišku teigimu, kad į vakarus, rytus ir ypač į pietus nuo Adūtiškio garsus *uo*, *ie* vietoj bk balsių *o*, *ė* sistemingai taria tiek senoji, tiek jaunoji karta (plg. Otrėbski, 1934, 117; Zinkevičius, 1966, 71, 74; LKA 2, 1982, 50, 54, 55). Autorė mano, kad tikslinga diftongizuojančias šnektas priskirti vienam dialektologiniam vienetai ir pavadinti Svirkų šnektą (Svirkos – seniūnijos

centras, stambiausia gyvenvietė, esanti aptariamame plote). Ši šnekta beveik neatspindėta LKA ir chrestomatijoje „Lietuvių kalbos tarmės“. Artimiausias kaimas – Pirštėliškė (458 punktas) – turi ir Svirkų, ir Mielagėnų šnekų ypatybių, taigi yra percinamasis dialektas. O Jurgėliškė (457 punktas)¹, esanti 4 km į šiaurės vakarus nuo Svirkų, kadangi išlaikiusi senąjį baltų *ā, priskirtina Mielagėnų šnektai².

Sociolingvistinė situacija. Rytiniuose Lietuvos pakraščiuose esančios šnekos priklauso intensyvių baltų ir slavų kontaktų arealui, todėl kalbiniai procesai šiame regione esti labai dinamiški. Nuo seno lietuviškos yra Tverėčiaus, Mielagėnų, Ceikinių apylinkės, Adūtiškio miestelis. Tuo tarpu į rytus nuo Švenčionių ir į vakarus nuo Svirkų sociolingvistinė situacija ypač sudėtinga. Šioje teritorijoje kontaktuoja keturių kalbų – lietuvių, rusų, lenkų ir baltarusių³ – dialektai. Taigi vieno kalbinio kolektyvo ribose susiduriame su maksimaliais kontaktais (plg. Sudnik, 1975, 5).

Šiame mikroareale esančius kaimus pagal lietuvių kalbos vartojimą galima suskirstyti į kelias grupes:

1. Kaimai, kuriuose šnekama vien lietuviškai, nors oficiali gyventojų tautybė – lenkai: Davaisiai, Skireliškė, Baltūniškė.

2. Kaimai, kuriuose lietuvių kalba vyrauja: Kackónys, Svirkos, Maciūnai, Myliónys.

3. Mišriakalbiai kaimai, kuriuose nė viena kalba nesudaro daugumos: Girdėnai, Milkūškos.

4. Kaimai, kuriuose vyrauja vietinės gudų, lenkų ir rusų kalbos: Žvyriai.

5. Kaimai, kuriuose nėra lietuviškai kalbančių vietinių gyventojų: Milkūnai (rusai sentikiai), Tatariškė, Stāškinė, Švalkūniškė, Rakauskai, Daukšiškė, Dvarapiėvis, Protupėnai, Bāčkininkai, Sakališkė, Jurgėliškė, Gailiūšiai, Lalūčiai.

Šioje teritorijoje gyvenantys žmonės paprastai esti dvikalbiai ir daugiakalbiai. Senosios kartos atstovai (gimusieji iki 1931 m.) oficialiai įregistruoti lietuviais arba lenkais. Dauguma jų yra baigę kelis lenkiškos (rečiau – lietuviškos) mokyklos skyrius, todėl skaito lenkiškai. Pagrindinė bendravimo priemonė: lietuvių ir lietuviškai kalbančių „lenkų“ – vilniškių tarmė, o nelietuviškai kalbančiųjų – vietinės gudų ir lenkų kalbos. Vėliau gimusių žmonių (1932–1952 m.) grupėje pagrindine komunikacijos prie-

---

¹ „Lietuvių kalbos tarmių“ chrestomatijoje (1970, 348) prie Jurgėliškės punkto priskirtas ir Trakėlių k. (2 km į rytus nuo Svirkų). 1965 m. A. Vidugirio užrašytame tekste iš šimtametės patcickėjos D. Bukelienės aptinkamas išlaikytas senasis ā. Kiti autorės kalbinti informantai iš Trakėlių *ā, *ē aiškiai diftonguoja. Pasidomėjus tiksliau, paaiškėjo, kad D. Bukelienė (iš tikrųjų – Domicilė Bučelienė) augo Dėgšnės kaime (Mielagėnų parapijoje) ir į Trakėlius buvo atitekėjusi. Tad tekstas neatitinka trakeliečių šnekos, o Trakėliai iš tikrųjų turi būti priskirti Svirkų šnektai.

² Šiuo metu Pirštėliškėje senojo ā tarimo reliktv nerasta. O Jurgėliškės k. nepavyko rasti vietinių lietuviškai kalbančių gyventojų.

³ Lenkų kalbos dialektas vadinamas *vietine lenkų kalba*, kuri suprantama kaip „lenkų bendrinės kalbos atmaina su lietuvių, baltarusių šnekų elementais“ (Garšva etc., 1987, 5). Baltarusių kalbos vietinė atmaina vadinama *gudų kalba* ir traktuojama kaip „centrinės gudų tarmės vakarinės dalies tąsa, šiek tiek atmiešta lietuvių ir lenkų kalbų elementais“ (Zinkevičius, 1993, 246).

mone viešajame gyvenime tampa rusų kalba, o privačiame gyvenime – vilniškių tarmė ir gudų bei vietinė lenkų kalba. Bendrinę lenkų kalbą palaiko tik bažnyčia. Jaunesnioji karta (1953–1980 m.) vengia gudų kalbos, neįžvelgia jos perspektyvų. Jie laiko save lietuviams arba rusais, nors pagal tėvus dažnai įregistruoti lenkais. Šio amžiaus žmonių vilniškių tarmė paveikta bendrinės kalbos, nes tarmiškai kalbama tik šeimose. Viešajame gyvenime vartojamos lietuvių ir rusų kalbos. Gimusiųjų po 1980 m. grupėje vis didesnę svarbą įgauna lietuvių kalba. Mūsų šeimų vaikai neretai lanko lietuviškas mokyklas, kad ateityje turėtų geresnes perspektyvas.

Šios periferinės šnektos yra veikiamos dvejopų procesų. Pirmą, kiekviena šnektą siekia išsiskirti, izoliuoti nuo kitų šnektų (divergencija). Antra, jos sąveikauja su aplinkinėmis slavų kalbomis, t.y. vyksta konvergencijos procesas (Vidugiris, 1996, 139). Šių priešingų jėgų veikiamos pakraštinės šnektos išsaugo archaiką, savitumą. Tuo pat metu šnektos atviros naujovėms, jų dialektiniai skirtumai sparčiai niveliuojasi.

Dėl nuolatinės lenkų, gudų ir rusų kalbų apsupties šiam regionui būdingas itin didelis tarminis susiskaidymas. Galima kalbėti net apie atskirų kaimų šnektas. „Skiriasi ne tik vieno žmogaus kalba nuo kito, bet daug nevienodumų bei svyravimų pasitaiko netgi to paties atstovo kalboje“, pastebi Z. Zinkevičius (1966, 31). Atstumas tarp šnektų paprastai esti 10–15 km. Kai kurios parapijos tarminiu požiūriu nėra vienalytės.

Mus dominančios Tverėčiaus, Mielagėnų, Ceikinių, Švenčionių, Adūtiškio, Svirkų šnektos šiame straipsnyje bus nagrinėjamos pagal kelis skiriamuosius požymius:

- 1) baltų *ā, *ē refleksus;
- 2) priebalsių neminkštinimo atvejus;
- 3) bk balsių é, e pakitimus po nesuminkštėjusių priebalsių.

Tverėčiaus šnektoje negalinio kirčiuoto baltų *ā refleksas yra atviras [ɔ] arba labializuotas [ā̃], pvz.: *bóbu* „boba (įnag.)“, *tóki* „tokį“ (Ėrsvėtas), *m óki.cies* „mokytiš“ (Laumakė), *šėšá líkta* „šešiolikta“, *žmá nę.s* „žmonės“, *ká kus* „kokius“ (Čepėliškė), *tá kis* „toks“, *stá.sies* „stosiesi“, *ázmá ká* „užmoka“ (Lazinkos), *pasklój.ja* „pasikloja“ (Vosiúnai), *nepazdabój.já* „nepatiko“, *mš.mai* „mamai“ (Sekónys). Tokį [ɔ] nuo [ā̃] sunku atskirti, be to, skirtingai taria vyresnioji karta ir jaunimas. Nekičiuotoje pozicijoje ir galūnėje *ā labializacija menka – tariamas [ā̃], kartais grynas [a], pvz.: *sá.kám* „sakome“, *atvažá.vá* „atvažiavo“ (Ėrsvėtas), *dvi.likás* „dvylikos“ (Laumakė), *drá.bl.nvi* „drobinė“, *žmá.gelūs* „žmogelius“ (Čepėliškė), *bú.lbás* „bulbos, bulvės“, *ú.li.čá.n* „ūlyčion, į kaimą“ (Sekónys), *prá.šá* „prašo“, *netá.li* „netoli“ (Šiulėnai), *žma.gús* „žmogus“, *inliń.da* „įlindo“, *da.bilú* „dobilų“ (Lazinkos)⁴

⁴ J. Otrębskis (1934, 116) pastebėjo, kad *ā geriausiai išlaikytas šnektos šiaurės rytuose (pirmena Mielagėnų tarima, nors šis kempas labiausiai nuo Mielagėnų nutolęs). E. Volterio (Vol'ter', 1904, 376–383) patiktame Tverėčiaus šnektos tekste a žymimas be jokio o alspalvio (pvz.: *riá.jaus* „rytojaus“, *bá.ba* „boba“, *vaika* „vaiką“). Vadinasi, XX a. pr. scenasis ā gal buvo geriau išlaikytas.

Baltų *ē atitikmenys ʔ. ʔje šnektoje simetriški senojo *ā refleksams.. Kirčiuotoje kamieno pozicijoje po palatalinių priebalsių tariamas [e], nekirčiuotoje – [e], pvz.: *e.jāu* „ėjau“, *nē.r* „nėra“ (Ērvėtas), *pē.šces* „pėsčias“, *mē.žejēi* „mėžėjai“, *sustvė.ryls* „susitvėręs, susikūręs“ (Laumakė), *er.ške.čūsosan* „į erškėčius“, *liŋkcinė.sun* „į lenktynes“ (Lazinkos), *pas.ljē.m* „pasiėmė“, *pa.bę.gėjus* „pabėgėjęs“ (Šiūlėnai). Tik retais atvejais *ē gali būti diftongizuojamas, pvz.: *apsi.žegnō* „apsižegnojo“, *niē* „nė“. Galūnėje esantis *ē šnektos šiaurės rytuose nepatiria siaurėjimo – tariamas [e], pvz.: *lš.muše* „išmušė“ (Vosiūnai), *pragr.ūže* „pragraužė“, *isv.āide* „iššvaidė“, *kā.rves* „karvės“ (Lazinkos). Kitur turimas toks pats balsis kaip ir kamiene – siauras [e.], pvz.: *nuvė* „nuėjo“, *ažūtė.kę* „užlėkė“ (Laumakė), *pe.ř.davę* „pardavė“ (Ērvėtas).

Tverėčiaus šneкта skiriasi nuo kitų nagrinėjamų šnektų intensyvesniu priebalsių neminkštinimu. Į pietus nuo Tverėčiaus esančios šnektos visais atvejais taria kietus *l, r, s*. Tuo tarpu Tverėčiaus šneкта nuosekliai neminkština priebalsių *l, r, s, d, t, n⁵, m, v*, esančių prieš *e* tipo vokalizmą, pvz.: *kumētę* „kumelė“, *āudėjā* „audėja“ (Ērvėtas), *re.igdavā* „reikėdavo“, *butė.li* „butelį“ (Laumakė), *āus.clny* „austinė“, *paveř.ty* „pavertė“ (Čepėliškė), *primēs* „primės“, *žā.vē.nam* „džioviname“ (Vosiūnai), *dē.de* „dėdė“, *kelūtę* „keliūtė“ (Lazinkos), *praz.givė.nā* „prisigyveno“, *susė.nā* „suseno“ (Sekónys). Sporadiškai kietinami priebalsiai *p, b, ž, c*, pvz.: *grucės* „grucės“ (Ērvėtas), *pe.rduodu* „parduodu“ (Laumakė), *darbė.lei* „darbelei“ (Čepėliškė), *nubė.gā* „nubėgo“, *liēpę* „liepė“ (Šiūlėnai), *bę.rall.ni* „bėralinė“ (Vosiūnai).

Balsis *e* po neminkštinamų priebalsių išvirsta į [e.], pvz.: *tė.du* „ledą“, *mēs* „mes“, *nerē.ķe* „nereikia“, *se.nē.sny* „senesnę“, *žē.mę.s* „žemės“ (Ērvėtas), *tve.rē.čun* „į Tverėčių“, *butė.li* „butelį“, *koldre.tę.lis* „antklodė“ (Laumakė), *tė.kā* „teko“, *deřim.tēs* „dešimties“ (Vosiūnai), *de.žies* „dėkis“, *sunė.lei* „sūneliai“ (Lazinkos), *se.nūt.is* „senutis“ (Sekónys), *ku.rė.na* „kūrena“, *žu.sė.tę.s* „žąselės“ (Šiūlėnai).

Balsis *e* po minėtų veliarizuotų priebalsių tariamas [e.] (nekirčiuotoje pozicijoje) ir [e:] (kirčiuotoje pozicijoje), pvz.: *ci.tė* „tylėjo“, *rē.ksmas* „rėksmas“ (Ērvėtas), *tė.vas* „tėvas“, *nėmušę* „nemušė“ (Laumakė), *liēpę* „liepė“ (Šiūlėnai)⁶.

Balsiai *e, ē* po kietųjų priebalsių suužpakalėjo ir paplatėjo, bet nevirto [a.], kaip aplinkinėse šnektose. Šį nevirtimą galėjo nulemti balsių [e], [e:] siaurumas (žr. Urbanavičiūtė, 1970, 79).

Mielagėnų šnektoje baltų *ā išliko nepakitęs. Paliėsiuje, Buckūnuose, Mėcionyse tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje turimas grynasis *a* be *o* atspalvio, pvz.: *šā.gdava* „šokdavo“, *ba.būtie* „bobutė“, *cimbā.řai* „cimbolai“, *gerā.kai* „gerokai“,

⁵ J. Otrėbskis (1934, 117) teigia, kad priebalsis *n* kietas išlieka negaliniuose skiemenyse prieš *e* ir antrinį *i* (<ē). O prieš *e* priebalsis *n* sąj kietai tariamas tik žodyje *nę.gi* „negi“.

⁶ Be aptartų fonetinių ypatybių Tverėčiaus šnektoje išlaikytas uždaras galūnės nekirčiuoto *i* ilgumas, pvz.: *kī.řkis* „kiškis“, *pe.řlis* „peilis“, *kā.lvis* „kalvis“ (plg. Otrėbski, 1934, 117; LKA 2, 1982, 44). Kuo toliau į pietus, tuo šis galūnės balsis trumpėja. Ceikinių, Mielagėnų šnektoje fiksuojamas pusilgis [i], Švenčionių šnektoje – [i.]/[i], Svirkų šnektoje – trumpasis [i] (LKA 2, 1982, 44).

g.vž.na „gyveno“. Kitur turimi šiek tiek labializuoti garsai [ã] (kirčiuotoje pozicijoje), [ã] (nekirčiuotoje pozicijoje), pvz.: *paprã.čel* „papročiai“, *žinã davã* „žinodavo“, *sprã ksta* „sprogsta“ (Krikónys), *pasã gãs* „pasogos“, *mã ša* „moša“ (Mielagėnai), *puzbrã.lã* „pusbrolio“, *bã bãs* „bobos“ (Janónys), *kã.rã* „karo“, *mierã.č* „matuoti“ (Pašveñtė). Diftongizacijos čia nepastebėta, tik Krikónyse pasitaiko atvejų, kai vietoj bk uo tariamas diftongoidas [ʊ], pvz.: *nʹt̪i.ki* „nuotyki“, *šesʹ.š* „sesuo“, *uždʹš davã* „užduodavo“, *padainʹš.j* „padainuok“.

Baltų *ē raida šiame plote yra asimetriška *ā raidai. Paprastai ten, kur išlaikyti [a], [ã], aptinkami nepakitę *ē refleksai [æ], [e] (plg. Zinkevičius, 1966, 74). Mielagėnų šnektoje baltų *ē po minkštųjų priebalsių dvibalsinamas, pvz.: *tekėdava* „tekėdavo“, *geguž̃ñies* „gegužinės“ (Paliėsius), *pas̃.l̃ij̃kie* „pasilenkė“, *pradijeja* „pradėjo“ (Mėcionys), *ragėdava* „regėdavo“ (Pašveñtė), *ap̃.l̃ij̃kies* „apylinkės“, *sã.kie* „sakė“, *diždie* „dėdė“ (Mielagėnai), *vedieje* „vedėja“, *tiervas* „tėvas“ (Buckfėnai). Ryškiausias dvibalsinimas juntamas po priebalsių *t, d, k, g*, kadangi jie tariami itin minkštai. Po lūpinių priebalsių *b, p, m, v* (po kitų priebalsių sporadiškai) balsis *ē nesiaurėja, tariamas [æ], [e] (nekirčiuotoje pozicijoje), [æ], [e] (kirčiuotoje pozicijoje), pvz.: *pė.sci* „pėsti“, *žė.mes* „žemės“, *bė.ga* „bėga“, *mė.tau* „mėtau“, *vė.jes* „vėjas“ (Mielagėnai), *mė.nasis* „mėnuo“, *nesuspė.davã.m* „nesuspėdavome“ (Pašveñtė). Kitur šioje pozicijoje girdimas siauresnis, uždaresnis garsas [e], pvz.: *ižbė.gã* „išbėgo“, *pė.žč̃æ* „pėsčia“ (Janónys). Krikónyse senjojo *ē refleksai visais atvejais yra susiaurėję [e], [e], pvz.: *acineš̃e* „atsinešė“, *krutė.č* „krutėti“, *kieminė.jes* „svečiuojasi“, *ištekė.jãu* „ištekėjau“.

Mielagėnų šnektoje prieš priešakinės eilės balsius nuosekliai neminkštinami tik priebalsiai *l, r, s*, pvz.: *pūsai* „pusai“, *rã.gdava.m* „rėkdavom“ (Paliėsius), *sanã.tve* „senatvė“, *žã.tã.s* „žolės“ (Krikónys), *pa.pierã.l̃ei* „popierėliai“, *pasã.si* „pasėsi“ (Mielagėnai), *ašturã* „užlaikė“, *lã.kcie* „lėkti“ (Buckfėnai), *sakminė.s* „Sekminės“, *nemit̃ė.davã* „nemylėdavo“ (Janónys). Gali būti nenuosekliai depalatalizuojami priebalsiai *b, p, m, n, t, v, š, ž* (*vę.lãu* „vėliau“, *dakũ.me.ntai* „dokumentai“ (Pašveñtė), *adbė.gãu* „atbėgau“, *taisi.bi* „teisybė“ (Krikónys), *šaš̃i* „šėši“, *žė.mę.s* „žemės“, *išė.ja* „išėjo“ (Mėcionys), *žã.ninã.s* „ženijosi“ (Janónys)) bei afrikatos *c, dz* (*grũca* „grucė“).

Vokalizmas po tokių priebalsių pakinta įvairiau negu Tverėčiaus šnektoje. Bk e tariamas dvejopai:

1) [e] – *skregžd̃ė.lũ* „kregždėlių“ (Paliėsius), *sė.seri* „seserį“, *drusė.sñe* „drąsesnė“, *kurė.nã* „kūreno“ (Krikónys);

2) [a] – *sã.nã* „seno“, *skarã.lũ* „skarelių“ (Mielagėnai), *priaš̃ime* „prieisime“ (Krikónys), *sapci.neris* „septyneris“, *sciprasni* „stipresni“ (Pašveñtė).

Bk e po neminkštinamų priebalsių irgi gali išvirsti dvejopai:

1) i [e], [e] – *uodegž̃t̃ę.s* „uodegėlės“, *r̃ė.k̃č* „rėkti“, *tur̃ė.ja* „turėjo“ (Mėcionys), *žid̃t̃ę.s* „didelės“, *prisr̃ė.di* „prisirėdė“, *bã.r̃e* „barė“ (Krikónys), *insisp̃i.r̃e* „jisispyrė“ (Janónys);

2) i [a], [aː] – *sá ži* „sėdi“ (Paliėsius), *áuktá tás* „auklėtos“, *mi.tá u* „mylėjau“ (Krikónys), *turá.jám* „turėjom“, *kni.gž.tas* „knygelės“ (Mielagėnai), *apipi.ta* „apipyłė“, *rā.kā* „rėkia“ (Buckúnai), *sá.jəm* „sėjame“, *nəturá* „neturėjo“ (Pašveitė).

Nekirčiuotoje galūnėje [ɛː] „dėl savo platumo ir neįtemptumo mažai skiriasi nuo [aː]“ (LKA 2, 1982, 53).

Ceikinių šnektai (LKA šios šnektos punktas yra Ceikinėliai) pagal aptariamas ypatybes artima Mielagėnų šnektai. Labiausiai pastebimas skirtumas – didesnis *ā* labializacijos laipsnis. Tariama *šā.kē* „šokti“, *pā.rā.ī* „parėjo“, *nā.sim* „nosimi“ (Dainiai), *mė.lni.čā.n* „į malūną“, *pagalvā* „pagalvojo“, *žmā.gu* „žmogų“ (Savūliai), *nā.rā.gai* „noragai“, *šl.tā.kām* „šitokiam“, *paklā.davā* „paklodavo“ (Ceikinėliai).

Baltų *ē refleksų repertuaras yra įvairesnis. Po priebalsių *t, d, k, g, š, ž, č, n, j*, kurie tariami ypač minkštai, *ē yra diftongizuojamas, pvz.: *raitkėjā* „reikėjo“, *nuslėvedie* „nusivedė“, *mergaities* „mergaitės“ (Dainiai), *mā.kies* „mokėsi“, *aplvertie* „apvertė“, *tėvui* „tėvui“ (Savūliai), *pradėjāu* „pradėjau“, *isiklā.jiedavā* „išsiklėdavo“ (Ceikinėliai). Bet šis dvibalsinimas nėra nuoseklus ir po minėtų priebalsių gali būti ištariami [e], [eː], pvz.: *prađėjām* „pradėjome“, *uždėjā* „uždėjo“, *nuodėmu* „nuodėmė“. Po lūpinių priebalsių *p, b* diftongizacija paprastai nevyksta (*pė.dūs* „pėdūs“, *tuņpe.m* „tampėmė“). Ceikinėliuose uždaroje ir atviroje nekirčiuotoje galūnėje baltų *ē išlieka nepakitęs, pvz.: *mez.lnes* „medinės“, *patā.še* „patašė“.

Priebalsiai neminkštunami panašiai kaip ir Mielagėnų šnektose. Visada kieti prieš priešakinės eilės balsius esti priebalsiai *l, r, s*, pvz.: *nenārėjāu* „nenorėjau“, *ištū.se* „ištąsė“ (Dainiai), *mi.tėjā* „mylėjo“, *sėj.ži* „sėdi“ (Savūliai). Kiti priebalsiai depalatalizuojami nenuosekliai (*nuvėjām* „nuėjome“, *pā.jemē* „paėmė“, *vē.ī* „vėi“). Balsis *e* po veliarizuotų priebalsių pakinta į [e.] (*šviesesni* „šviesesni“, *nuvėjām* „nuėjome“) arba į [a.] (*rai.kalas* „reikalas“, *kuotā.lei* „kuoleliai“). Balsis *é* išvirsta į [ɛː], [eː] (*padā.rē* „padarė“, *pasę.zināu* „pasodinau“), rečiau į [a.] (*žā.gram* „žagrėms“).

Švenčionių šnektose baltų *ā ir *ē refleksai pakinta simetriškai. Kirčiuotoje pozicijoje ir nekirčiuotame negaliniame skiemenyje turimi labializuoti atviri garsai [ɔ], [ɔː], pvz.: *visadšs* „visados“, *kó.ju* „kojų“, *kópū.stais* „kopūstais“ (Kunigiskė), *tolāi* „toliau“, *kolā.i* „kolei“ (Laūkiai), *šó.kā* „šoko“, *galvšs* „galvos“ (Gražūliai), *padabš* „pažiūrėjo“, *vuodegšs* „uodegos“ (Trečiūnai), *žmogėlis* „žmogelis“ (Rakštėliai). Pagal galinio nekirčiuoto *ā tarimą Švenčionių šnektai skyla į dvi dalis. Rytinėje dalyje (Gražūliai, Trečiūnai) nekirčiuotoje pozicijoje tariamas menčiau labializuotas [ā], pvz.: *sā.kā* „sako“, *ižgaisš.nā* „pametė“, *ū.li.čā.n* „gatvėn“, *vā.iskā* „armijos“⁷. Kirčiuotoje galūnėje turimas [ɔː] *galvšs* „galvos“ (Gražūliai), *padabos* „padaboj, pažiū-

⁷ E. Grinaveckienė (1961, 605) yra pastebėjusi, kad Mielagėnų kaime (Dotenėnų apyl.) toks [ā] tariamas ir kirčiuotoje pozicijoje: *drā.be* „drobė“, *nesā.pa* „neskauda“, *šā.kē* „šokti“

rėjo“, *vuodegōs* „uodegos“ (Trečiūnai). Likusiam šnektos plote (Rakštėliai, Kunigškė, Laukiai) nekirciuoto ir kirčiuoto *ā refleksų opozicija žodžio gale panaikinta – kaip ir kamienie tariamas [ɔ]: *sāv. v.* „savo“, *jýj. m.* „jojome“, *rít. v.* „ryto“, *ó. ž.* „ožio“.

Baltų *ē susiaurėjęs iki [ɛ] (kirčiuotoje pozicijoje) arba [e.] (nekirčiuotoje pozicijoje), pvz.: *nakcl. n. n.* „naktinėn“ (Kunigškė), *ž. m. e.* „žemė“, *suskéty* „susikėlė“, *ká. r. v. e.* „karvė“ (Laukiai), *padéjā* „padėjo“, *véj. as* „vėjas“ (Gražūliai), *pakéty* „pakėlęs“, *asl. muš. e.* „užsimušė“ (Trečiūnai), *apilinkėj* „apylinkeje“, *sukró. v. e.* „sukrovė“ (Rakštėliai). Po lengvai palatalizuojamų priebalsių t, d, k, g turimas ie tipo diftongo: *di. s.* „dėsi“, *niēr* „nėra“, *sá. r. g. e. j. a* „sergėja“ (Kunigškė), *neklū. die* „nekludė“, *nukét. e.* „nukėlė“, *vīl. kie* „vilké“ (Rakštėliai).

Kaip ir aplinkinėse šnektose, čia nuosekliai neminkštinami priebalsiai *l, r, s*. Vokalizmo pakitimai tokie pat kaip Mielagėnų, Ceikinių šnektose. Balsis *e* pakinta į [ɛ], [e.] (*mē. s* „mes“, *rud. e. n. s* „rudens“, *plan. e. tā* „planeta“, *sē. nā* „sena“) arba į [a], [a.] (*sá. sari* „seserį“, *žá. n. c. i. e. s* „ženytis“, *tá. k' x. a. m* „lekiamo“, *sañū* „seniau“). Bk ē po veliarizuotų priebalsių išvirsta į [ɛ], [e.] (*neturėjā* „neturėjo“, *láp. e.* „lapė“, *stvé. r. e.* „stvrė“, *pūs. e. i* „pusėje“), rečiau į [a] (*ažū. stata. n.* „užstalėn“).

Be minėtų ypatybių, Švenčionių šnektose pasitaiko nebūdingi kitoms šio regiono šnektoms vokalizmo ir konsonantizmo pakitimai. Atskiruose kaimuose pasitaiko rotininkavimo atvejų, kai bk *a* kirčiuotuose negaliniuose skiemenyse verčiamas į [ɔ] (plg. Grinaveckienė, 1961), pvz.: *gō. las* „galas“, *š. šmeni. s* „ašmenys“, *rō. gana* „ragana“ (Dotėnai). Tekstuose, užrašytuose iš Kunigškės k. (Lietuvių kalbos tarmės, 1970, 350), Laukių k. (Markevičienė, 1999, 146–149), randama šlekiavimo pavyzdžių: *maiš. u* „maišą“, *atá. nesam* „atnešame“, *sakū* „šakų“, *miskas* „miškas“, *nelá. uzi. kit* „nelaužykite“ (Kunigškė), *leñ. kiskai* „lenkiškam“, *sūni* „šunį“, *fasistū* „fašistu“, *zmogūs* „žmogus“, *nusivez* „nusivežė“ (Laukiai). Dar 1961 m. E. Grinaveckienė, užfiksavusi tokį pat reiškinį Miežionėlių ir Poškonių kaimuose, apibūdino jį kaip nykstantį (Grinaveckienė, 1961, 608). Vis dėlto šnypščiamųjų š, ž virtimas į pučiauosius s, z sporadiškai dar pasitaiko Švenčionių apylinkėse. Kitose tarmėse toks tarimas neretai siejamas su vienokiu ar kitokiu substratu (plg. Jonaitytė, 1960, 79–85; Zinkevičius, 1966, 148). Šioje šnektose substratą įžvelgti sunku, todėl priežasčių reikėtų ieškoti šnektos konsonantizmo raidoje. A. Girdenis ir J. Pabrėža (1978, 128) spėja, kad „pačioje lietuvių kalboje galėjo būti arealų, neturėjusių sargijų ir žvablių priebalsių opozicijos“ (dar plg. Grinaveckienė, 1961, 608; Markevičienė, 1999, 23).

Svirkų šnektose baltų *ā ir *ē raida nuėjusi toliausiai. Tai vienintelė iš aptariamų šnektų, kurioje abu šie garsai ryškiai diftongizuojami. Visame šnektos plote dvibalsinimo intensyvumas yra skirtingas. Ryškiausiai *ie < *ē, uo < *ā* tariami centrinėje šnektos dalyje (Svirks, Kackūnas, Davaisiai, Stažėtiškis, Svyliónys). Šnektos pakraščiuose diftongizacija mažesnė. Skirelškėje, Kavališkėje kirčiuotoje ir nekirciuotoje galūnėje išlikęs [ā] < *ā, pvz.: *uškabi. nā* „užkabino“, *pirkās* „pirkios“, *gi. fā. n* „giron“, *jās* „jos“.

Pastebimas skirtumas tarp senosios ir jaunosios kartos tarimo – senųjų gyventojų diftongizacija ryškesnė. Dvibalsinimo intensyvumas priklauso ir nuo kirčio. Kirčiuotoje pozicijoje paprastai girdimas [uo], pvz.: *brūoļei* „broliai“, *bagūoci* „bagoti“ (Svylionys), *mūoki.ē* „mokyti“, *beñņuōkai* „berniokai“ (Svirkos), *barzdos* „barzdos“, *niūori* „nori“ (Pirstėliškė), *pakliūtazs* „paklodes“, *mūokslu* „moksly“ (Švalkūniškė), *niuosies* „nosies“, *žuozi* „žodį“ (Lazdniei). Nekirčiuotoje pozicijoje gali būti ištariamas ir [uo], ir [ʷ], pvz.: *puoñāz* „ponia“, *niēkuo* „nieko“ (Stajėtiškis), *tvuorū* „(su) tvora“, *žuotė* „žolė“ (Pirstėliškė), *jāunū.muo* „jaunimo“ (Karalkai), *mʷmūt'e* „mamytė“, *mʷkākė* „mokėjo“ (Kackōny). Kartais iš klausos sunku atskirti [uo] nuo [ʷ]. Skirtumas labiau pastebimas, kai šie garsai susiduria viename žodyje, pvz.: *stʷjuōs* „stojosi“, *kʷējuōjʷs* „ritinėjosi“, *būoltʷjʷ* „plakė“⁸. Pasitaiko, kad ištariamas ir grynas [ʷ] – dažniausiai antrinėje galūnėje, pvz.: *vīžom* „vyžomis“, *sanōm* „senomis“, *rasplīšūšom* „suplyšusiomis“ (Svylionys). Linkonyse, Jakėliuose diftongizacijos nepastebėta, nors aplinkiniai kaimai ryškiai dvibalsina. Čia vietoj senojo *ā tariamas [ʷ], pvz.: *pakavjʷ* „palaidojo“, *atpjʷvė* „atpjovė“, *uzbʷnu* „ąsočių“, *mʷmū* „(su) mama“, *dari davʷ* „darydavo“. Jakėliuose šis garsas labai atviras. Sąlygiškai jį galima žymėti [ǰ], nors o atspalvis ryškesnis: *stǰlǰ* „stalo“, *subatǰs* „šeštadienio“, *aštuōñǰlika* „aštuoniolika“, *pasǰžlǰna* „pasodino“.

Baltų *ē refleksai pakinta simetriškai *ā atitikmenims. Ten, kur *ā dvibalsinama, *ē tariamas [ie], pvz.: *gielū* „gėlių“, *ližie* „ližė“ (Lazdniei), *uogėnienis* „uogienės“, *sunešinėji* „sunešinėji“ (Vosiūnai), *duobiē* „duobė“, *velñū.tie* „velniūtė“ (Stajėtiškis), *budėm* „budėms, kempinėms“ (Jakėliai), *rastekė* „ištekejo“, *verškie* „varškė“ (Svirkos). Nekirčiuotoje pozicijoje neretai girdimas [e] tipo garsas. LKA 2 (29 žemėlapis) teigia, kad balsis *é* diftongizuojamas po priebalsių *t, d, g, k, š, ž, č, n, j*, kitose pozicijose tariama [e]. Bet šį dėsningumą sunku patvirtinti, kadangi [e] gali būti ištariamas ir po minėtų priebalsių, plg.: *pradėdavʷ* „pradėdavo“ – *pradėcie* „pradėti“ (Lazdniei), *šviñtie* „šventė“ – *tė.vai* „tėvai“ (Jakėliai), *karalǰ.tie* „karalaitė“ – *karalǰ.tės* „karalaitės“ (Pirstėliškė), *nelǰimė* „nelaimė“ – *nešamės* „nešamės“ (Svylionys). Iš klausos garsus [e], [e] nuo [ie] sunku atskirti, ypač Lazdinių, Jakėlių kaimuose. Linkonyse *ē yra susiaurėjęs iki [e], pvz.: *ašklibė.ē* „užklibėti, uždirbti“, *azuode* „užuodė“, *žėkui* „dėkui“, *ėdǰ* „ėda“. Šnekτος pakraščiuose (Kavališkės, Pirstėliškės k.) nekirčiuotame žodžio gale *ē išliko nepakitęs, pvz.: *uñkiše* „įkišo“, *aplūpe* „aplupo“, *nū.take* „nulėkė“, *pǰje.m* „paėmė“.

Prieš *e* tipo vokalizmą nuosekliai neminkštinami priebalsiai *l, r, s*. Sporadiškai gali būti depalatalizuojami kone visi priebalsiai, ypač skoliniuose, pvz.: *šė.šl* „šeši“, *padyspǰ.nas* „toks šokis“, *pė.uñz* „tikrai“, *advė.rda* „Edvardas“. Vokalizmą pakitimai nėra tokie įvairūs kaip kaimyninėse šnektose. Balsis *e* po neminkštinamų priebalsių

⁸ Pusišlis diftongoidas [ʷ] naujuosiuose skoliniuose tariamas ir kirčiuotoje pozicijoje: *karavʷžadi* „rateliai“, *garʷžjus* „herojus“, *tiliʷžnas* „telefonas“. *u* atspalvis čia silpnas.

išvirsta į [a]⁹, pvz.: *pėtanai* „pelenai“, *drabū* „drebu“ (Davaisiai), *raitkali.ngas* „reikalingas“, *statális* „stalelis“ (Línkonys), *apsisákė* „apsisėgti“, *tañda* „lenda“ (Kackónys), *sarmieg'as* „sernėgos“ (Svylionys), *žamies* „žemės“, *tverá.čun* „į Tverėčių“ (Jakėliai), *rubtáli* „rublelį“, *sásarzas* „seserys“ (Švalkūniškė). Skoliniuose ir asmenvardžiuose bk e gali išvirsti į naujesnės kilmės garsą [e], atsiradusį dėl lenkų ir baltarusių kalbų įtakos, pvz.: *peñsjuoj* „pensijoje“ (Pirstėliškė), *mėtrai* „metrai“ (Vosiūnai), *fėst'as* „šventės“ (Stajėtiškis), *reñž* „Renia“ (Kackónys), *aretkà* „degtinė“ (Svirkos). Greičiausiai šie skoliniai jau atėjo į šnektą su kietaisiais priebalsiais. Balsis e po neminkštinamų priebalsių išvirsta į [e.], [e], pvz.: *ackl.ause* „atsiklausė“, *parė.đou* „parėdžiau“ (Trakėliai), *nuorė* „norėjo“, *sė.kla* „sėkla“ (Svirkos), *pasptė.šitu* „pasipilėšytų“, *mitė.jou* „mylejau“ (Stajėtiškis), *sterbtė.į* „sterblėje“, *tė.tė.* „lėlė“ (Jakėliai), *sė.menis* „sėmenis“, *vetė.jəm* „velėjame“ (Svylionys)¹⁰.

Adutiškio šnekt unikali tuo, kad ja kalbama tik pačiame Adutiškio miestelyje. Aplinkiniai kaimai, esantys tik 1 km nuo Adutiškio (pvz. Ramoniūnai), kalba Svirkų šnektu. Be to, Adutiškio miestelis ir jo apylinkės, esančios prie pat Baltarusijos sienos, išliko lietuviškos palyginti su gerokai sugudėjusiomis ir aplenkėjusiomis Svirkų, Švenčionių apylinkėmis.

Labiausiai pastebima Adutiškio šnektos ypatybė – išlaikytas senasis baltų *ā, pvz.: *murzáti* „murzoti, purvini“, *nuskānda* „nuskendo“, *talln* „tolyn“, *kajjites* „kojytės“, *pasrādā* „pasirodė“. Z. Zinkevičiaus (1966, 69) duomenimis, toks grynasis a girdėtas dar apie Panemunėlį ir Rimšę. Aplinkinės šnektos nutolo nuo senoj *ā – taria [á] arba [uo].

Galūninį *ā po minkštojo priebalsio Adutiškio šnektose pakeičia priešakinis alofonas [æ.], pvz.: *bažni.čās* „bažnyčios“, *sukapājā* „sukapojo“, *kelnieñž* „kelnio“, *gražās* „gražios“, *pačās* „pačios“.

Baltų senasis *ē taip pat išlaikytas nepakitęs, pvz.: *makėjā* „mokėjo“, *tėvas* „tėvas“, *vėl* „vėl“, *susrašinėjā* „susirašinėja“, *pe.ščā* „pėsčia“, *nūvede* „nuvedė“, *aplsage* „apsegė, apvilko“.

Kaip ir aplinkinėse šnektose, čia neminkštinami priebalsiai l, r, s. Kiti priebalsiai depalatalizuojami sporadiškai, bet paprastai naujuosiuose skoliniuose. Kadangi tokių skolinių čia vartojama mažiau nei vakarinėse šnektose, tai ir priebalsių neminkštinimo atvejai čia retesni. Balsis e po veliarizuotų priebalsių išvirsta į [a], pvz.: *sanais* „senais“. Balsis e po neminkštinamų priebalsių išvirsta į [a.], [a], pvz.: *kta.ciēs* „klėties“, *turādava* „turėdavo“, *acilsá.č* „pailsėti“, *sa.dās* „sėdosi“, *staktá.san* „į stakles“.

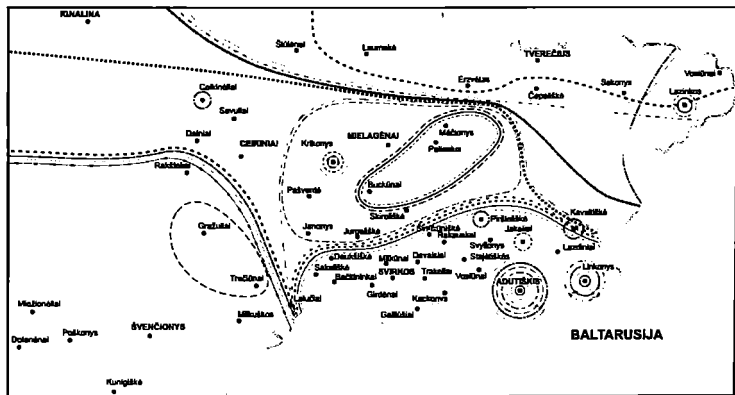
⁹ Būsimoji l. III a. forma po minkštojo priebalsio baigiasi galūne -es (*krebždēs* „krebždės“, *kintēs* „kentės“, *kduksēs* „kauksės“, *ravēs* „ravės“), todėl po neminkštinamų priebalsių tariama -as (*mitās* „mylės“, *acitās* „pailsės“, *gatās* „galės“).

¹⁰ Šioje šnektose, kaip ir aplinkinėse, daugiaskieminių daiktavardžių deminutivai, skirtingai nei bendrinėje kalboje, daromi su priesaga -elis (Ambrasas, 1994, 135), todėl po veliarizuotų priebalsių šios priesagos e desningai išvirsta į a, pvz.: *d'>bitálei* „dobilėliai“, *statutá.š.* „statulėlė“.

Dėl baltų *a, *ē raidos minėtose šneklose. Mūsų tyrinėjamos pakraštinės vilniškių šneklose randame visus įmanomus senovinių ilgųjų balsių *a, *ē refleksus. Šie atitikmenys rodo laipsnišką baltų *a, *ē siaurėjimą, kuris rytų Lietuvoje vyko lėčiau nei kitose tarmėse. Šnekų duomenys patvirtina nuomonę (žr. Zinkevičius, 1987, 156; Čekmonas, Girdenis, 1995, 21), kad siaurėti pirmiausia pradėjo *ē, o šis vėliau paskatino panašią *a raidą. Senasis baltų *a išlaikytas Adūtiškiio miestelyje, Mielagėnų šnekotos atskiruose kaimuose. Likusioje Mielagėnų šnekotos dalyje, Ceikinių šnektoje ir daug kur apie Tverėčių tariama [*ā*]. Dar didesnis labializacijos laipsnis turimas Švenčionių šnektoje, kur *a išvirsta į [*ɔ*]. Toliausiai pažengė Svirkų šnekta, kurioje baltų *a perėjo visas raidos pakopas: *a > *ā* > *ɔ* > *ʷ* > *uo*. Pastaroji stadija nėra pasibaičiusi, todėl sunku atskirti [*ɔ*] nuo [*uo*]¹¹.

Baltų *ē siaurėjimas yra dinamiškesnis. Nepakitusį garsą išlaikė tik Adūtiškiio šnekta. Siauresnį [*e*] taria apie Tverėčių ir Švenčioniis. O Ceikinių, Mielagėnų ir Svirkų šnekotos *ē išvertė į [*ie*].

Baltų *a, *ē diftongizavimo priežastys lingvistinėje literatūroje aiškinamos įvairiai. LKA 2 (1982, 48, 54) kintamo pakilimo balsius *uo*, *ie* laiko naujesnės kilmės garsais ir neretai sieja su slavų kalbų įtaka. Z. Zinkevičius (1966, 71) teigia, kad tai galėtų

1 p av. Vilniškių tarmės rytinių šnekų skiriamosios izoglosos.

¹¹ Diftongizuoja tiek senoji, tiek jaunoji karta (pastaroji mažiau dėl bendrinės kalbos poveikio). Net pačių seniausių atstovų kalboje nepavyko aptikti senojo *a pėdsakų. Tik būsimosio laiko III a. tariamas aiškus [*a*] (*dabās* „dabos, žiūrēs“, *apvāks* „apvogs“, *miegās* „migos“, *karās* „karos“, *sulās* „sulos“). Šios formos trumpėjo, kai dar tebebuvo *a.

Izoglosų sutartiniai ženklai

-----	Kamieno kirčiuotas <i>o</i> žemiau šios linijos tariamas [uo], aukščiau – [ɔ]
-----	Kamieno kirčiuotas <i>o</i> tariamas [a]
-----	Kamieno kirčiuotas <i>o</i> žemiau šios linijos tariamas [ɔ], aukščiau – [ɔ]
-----	Prieškirtinis <i>o</i> tariamas [a]
-----	Prieškirtinis <i>o</i> tariamas [ɔ]
-----	Prieškirtinis <i>o</i> tariamas [uo]/[ʷɔ]
-----	Galūnės kirčiuotas <i>o</i> tariamas [ɔ], nekirčiuotas – [ɔ]
-----	Galūnės kirčiuotas <i>o</i> tariamas [uo], nekirčiuotas – [ʷɔ]
-----	Galūnės kirčiuotas ir nekirčiuotas <i>o</i> tariamas [a]
-----	Kamieno kirčiuotas <i>é</i> žemiau šios linijos tariamas [ie], aukščiau – [e]
-----	Kamieno kirčiuotas <i>é</i> tariamas [e]
-----	Kamieno kirčiuotas <i>é</i> tariamas [eʰ]
-----	Prieškirtinis <i>é</i> tariamas [ie]/[eʰ]/[e]
-----	Prieškirtinis <i>é</i> tariamas [e]
-----	Prieškirtinis <i>é</i> tariamas [e]
-----	Galūnės kirčiuotas ir nekirčiuotas <i>é</i> tariamas [e]
-----	Galūnės kirčiuotas ir nekirčiuotas <i>é</i> tariamas [ie]/[e] (po <i>p, b, m, v</i> – [eʰ]/[eʰ])
-----	Galūnės kirčiuotas ir nekirčiuotas <i>é</i> tariamas [e]
-----	Prieš <i>e, é</i> neminkštinami priebalsiai <i>l, r, s, d, t, n, m, v</i>
-----	Balsis <i>e</i> po neminkštinamų priebalsių tariamas [e], balsis <i>é</i> – [eʰ]/[e]
-----	Balsis <i>e</i> po neminkštinamų priebalsių tariamas [a], balsis <i>é</i> – [eʰ]/[e]
-----	Balsiai <i>e, é</i> po neminkštinamų priebalsių tariami [aʰ]/[a]
-----	Prieškirtinis <i>é</i> po <i>p, b, m, v</i> tariamas [eʰ]/[eʰ]

būti ankstesnis pakitimas, nesusijęs su dvikalbyste. V. Čekmonas ir A. Girdenis (1995, 21) mano, kad „sąlygos, palankios ilgųjų žemutinių balsių siaurėjimui ir labializacijai, susidarė po rytų baltų *ō, *ē diftongizacijos, labai išplėtusios žemutinių balsių fonologinę erdvę vidutinio pakilimo kryptimi“. Greičiausiai *uo* < *ā, *ie* < *ē atsiradimas yra šnekotos vokalizmo sistemos vidinės raidos rezultatas, siekiant išvengti siaurų ir įtemptų [ɔ], [eʰ] tarimo. Slavų kalbų apsuptis ir maksimalūs kontaktai tik sudarė sąlygas dinamiškiems Svirky šnektos fonemų pokyčiams. Turint tai omenyje, šis reiškinys negalėtų būti senas. Chronologinę ribą nustatyti sunku, kadangi pirmieji šnektos tekstai užrašyti vėlai,

lik XX a. pab. Bet, remiantis J. Otrėmskio (1934, 117) liudijimu¹², galima teigti, kad XX a. pradžioje diftongai *uo*, *ie* jau buvo tariami vietoj baltų *ā, *ē.

Nagrinėjamame areale esančias šnektas, nepaisant izglošų įvairovės (žr. 1 pav.), galima suskirstyti į kelias grupes pagal *ā, *ē raidą ir pagal bk balsių *e*, *é* pakitimus po veliarizuotų priebalsių:

1) Adūtiškio – konservatyviausia šneкта, mažiausiai nutolusi nuo senųjų *ā, *ē. Po neminkštinamų priebalsių balsių *e* ir *é* kontrastas defonologizuojamas;

2) Mielagėnų, Ceikinių – asimetriškos raidos šnektos: baltų *ā išlaikytas nepakitęs (arba menkai labializuotas), o *ē pakilęs į aukštesnę ir uždaresnę padėtį (tariamą [ie]). Vokalizmo sistemoje susidariusios spragos kada nors galbūt paskatins panašią [aː] raidą. Balsiai *e* ir *é* po neminkštinamų priebalsių suužpakalėja iki [ɛː], [ɛː] arba išvirsta į [aː];

3) Tverėčiaus, Švenčionių – uždaresnių artikuliacijų šnektos, kuriose *ā, *ē perėmė aukštutinių balsių labializacijos požymį. Po veliarizuotų priebalsių balsiai *e*, *é* pakinta į [ɛː], [ɛː] (Švenčionių šnekte – ir į [aː]);

4) Svirkų – dinamiškos raidos šneкта, kuri *ā, *ē išstūmė į vidutinio pakilimo pozicijas ir diftongizavo. Balsiai *e* ir *é* po neminkštinamų priebalsių aiškiai skiriami: *e* > [aː], *é* > [ɛː].

Po šių tyrinėjimų galima padaryti kelias išvadas:

1. Didelė tarminė diferenciacija tiriamame areale rodo, kad čia nuo seno buvo Lietuvos autochtonų gyvenvietės.

2. Nuolatiniai kontaktai su slavais lėmė vieny pakraštinių vilniškių šnektų (Adūtiškio) konservatyvumą, kitų (Svirkų) – dinamišką raidą.

3. Baltų ilgujų balsių *ā, *ē refleksai pakraštines šnektose rodo pagrindines šių balsių raidos tendencijas (siaurėjimas, labializacija, diftongizacija) ir atskleidžia svarbiausią diachroninio proceso pakopas (*ā > *ā̃* > *ɔ̃* > *ɔ̃* > *uo* ir *ē > *é̃* > *é̃* > *ie*)¹³.

DIE DIALEKTISCHE DIFFERENZIERUNG DER ÖSTLICHEN HOCHLITAUISCHEN MUNDARTEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag werden die Mundarten des Ostauktaitischen in den Vilniuser Randgebieten (von Švenčionys, Ceikiniai, Mielagėnai, Tverėčius, Adūtiškis, Svirkos) analysiert. In dieser Region hat sich eine komplizierte soziolinguistische Situation entwickelt, wenn auf einem Sprachgebiet das Zusammenwirken von vier Sprachen – dem Litauischen, dem Russischen, dem Belorussischen und dem

¹² J. Otrėmskis (1934, 117) teigia, kad apie Adūtiškį o, é diftongizuojami ir teiginį iliustruoja sakini „*ciek duoliūs*“ (pasmės autorius nežino).

¹³ Norėčiau padėkoti prof. habil. dr. A. Girdeniui už pasiūlytą straipsnio temą ir parcišką pastabas. Taip pat esu dėkinga M. Kelpšui ir V. Liudkvičiui už pagalbą sudarant žemėlapi.

Polnischen – festzustellen ist. Da haben sich verschiedene litauische Dialekte herausgebildet, die sich durch drei Besonderheiten unterscheiden:

- 1) die Aussprache der baltischen langen Vokale *ā, *ę;
- 2) die Velarisierung der Konsonanten;
- 3) die Veränderung der Vokale e, ē nach den harten Konsonanten.

In diesen Dialekten sind die diachronischen Stufen der Veränderung der baltischen langen *ā, *ę zu beobachten (*ā>ā̄>ą>ą̄>uo und *ę>ę̄>ę̄>ie). Die genannten Veränderungen bedingen drei folgende Tendenzen: die Verengung, die Labialisierung und die Diphthongierung der Vokale. Die Vielfalt der Dialekte in dieser Region lässt den Schluss zu, dass es sich hier um die alten litauischen autochthonen Siedlungen handelt.

LITERATŪRA

- Ambrasas S.*, 1994, Lietuvių kalbos deminutyvų darybos raida. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 34, 130–157.
- Babys J.*, 1938, Vilniaus krašto lietuvių tautosaka. – Tautosakos darbai, t. 4.
- Bielinis A.*, 1928, Latakiškių dainos. – Lietuvių tauta, kn. 4, sąs. 2, 265–311.
- Čekmonas V., Girdenis A.*, 1995, Baltų *ā labializacijos motyvai bei sąlygos lietuvių kalbos tarmėse. – Tarptautinio baltistų kongreso tezės, 20–21.
- Endzelyns J.*, 1936 – Endzeliņs J. Baltu valodu teksti/ J. Endzelina izraudziti. Rīgā: Latvijas univ. filoloģijas un filozofijas studentu Ramave.
- Garšva etc.*, 1987, Lietuvos ir Baltarusijos TSR pasienio lenkų kilmė. – Gimtasis kraštas, Nr. 39, 5.
- Girdenis A., Pabrėža J.* Nauji šlekiavimo stebėjimai Žagarės apylinkėse. – Baltistica, t. 14 (2), 127–129.
- Grinaveckienė E.*, 1961, Nauji džiukų tarmės tyrinėjimų duomenys. – Literatūra ir kalba, t. 5, 603–608.
- Jonaitytė A.*, 1960, Nauji duomenys apie Škaistgirio tarmės konsonantizmą. – Lietuvių kalbotyros klausimai, t. 3, 79–86.
- Krinickaitė S.*, 1974, Strūnaičio tarmės fonetika ir morfologija: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Kardelytė J.*, 1960, Linkmenų tarmės fonetika. – Kalbotyra, t. 2, 5–33.
- LKA 2* – Lietuvių kalbos atlasas. T. 2: Fonetika / Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Lietuvių kalbos tarmės*: Chrestomatija / Sudarė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris. Vilnius: Mintis, 1970.
- Markevičienė Ž.*, 1999, Aukštaičių tarmių tekstai. I dalis. Vilnius: VU.
- Meldziukaitė E.*, 1959, Adutiškio tarmė: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Meškelytė J.*, 1997, Virkų šnekto fonemų sistema: Magistro darbas. Vilnius: VU.
- Otrębski J.*, 1934, Wschodniolitewskie narzecze twareckie. Część 1: Gramatyka. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Rudzis M.*, 1925, Vilniaus krašto džiukų burtai, patarlės, mįslės ir žaidymai. – Lietuvių tauta, kn. 3, sąs. 2, 456–462.
- Selickaitė D.*, 1993, Palūšės šnekto fonologinė sistema: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Sudnik*, 1975 – Судник Т. Дialeкты литовско-славянского пограничья. Москва: Наука.
- Urbanavičiūtė Ž.*, 1962, Kai kurie rytinių lietuvių kalbos tarmių fonetikos dalykai. – Kalbotyra, t. 4, 151–157.
- Urbanavičiūtė Ž.*, 1970, Priebsaliai *l, r, s* (z?) prieš negalūninius *ė, en* lietuvių kalbos tarmėse. – Kalbotyra, t. 21, 75–86.
- Urbanavičiūtė Ž.*, 1971, Priebsalių kietinimas lietuvių kalbos tarmėse. – Kalbotyra, t. 23 (1), 55–70.
- Urbanavičiūtė Ž.*, 1974, Priebsaliai *l, r, s, z* prieš žodžio galo *ε* aukštaičių tarmėse. – Kalbotyra, t. 25 (1), 73–81.
- Urbanavičiūtė Ž.*, 1978, Priebsalių *t, d, n* ir *h, p, m*, v kietinimas lietuvių kalbos tarmėse. – Kalbotyra, t. 29 (1), 69–77.

- Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., Grinaveckis V.*, 1992, Lietuvių tarmės: fonetika, morfologija. T. 2: Vakarų, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tekstai. Vilnius: VPU.
- Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., Grinaveckis V.*, 1993, Lietuvių tarmės: fonetika, morfologija. T. 3: Rytų aukštaičių ir vakarų žemaičių tekstai. Vilnius: VPU.
- Vidugiris A.*, 1996, Lietuvių kalbos pietrytinio pakraščio šnektos. – LKMA Suvažiavimo darbai. T. 16. Vilnius: Katalikų Akademijos leidykla, 132–140.
- Volskienė V.*, 1994, Vidutinės šnektos fonologinė sistema: Dipl. darbas. Vilnius: VU.
- Vol'ter'*, 1904 – Вольтеръ Э. Литовская хрестоматія. СанктПетербургъ.
- Zinkevičius Z.*, 1966, Lietuvių dialektologija. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Z.*, 1987, Lietuvių kalbos istorija: Iki pirmųjų raštų. T. 2. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Z.*, 1993, Rytų Lietuva pracityje ir dabar. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Lietuvių kalbos institutas
Didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ skyrius

Įteikta
2000 m. rugsėjo 28 d.